

Transskription af:

Obscuritas

**2:1 Børneunderkæberne i Hareskoven:
Stenalderbønder flyttede rundt på knoglerne
fra deres døde**

Vært og tilrettelægger: Louise Lindblad

**Medvirkende: Flemming Kaul, Dr.Phil og seniorforsker på
Nationalmuseet og Poul Grinder-Hansen**

Redaktør: Rikke Caroline Carlsen

Fortæller: En far bærer sit barns livløse krop ind i gravkammeret. Man skal bukke sig for at komme ind i stendyssen, som er bygget op af tonstunge sten. Vi er omkring år 3000 før Kristus, og det er herinde i dyssen, at stenalderbøndernes døde bliver gravlagt. Det er en lille pige på kun 3 år som er død. Hun bliver forsigtigt lagt på kammerets gulv, der er brolagt med runde sten. Omkring hende ligger knogler spredt fra andre døde. Der ligger også allerede et andet barn herinde. Det er en 6 årig dreng fra landsbyen, der døde sidste forår. Han har ligget her længe. Kødet er stort set rådnet væk fra hans knogler, hvilket betyder, at det snart er tid. Tid til, at drengen kan opløses som individ. At hans skelet skal splittes ad og dele af ham rejse ind i en større mening i et større fælleskab. En kollektiv ånd, som består af stammens andre døde sjæle.

Louise Lindblad: Du lytter til en helt ny sæson af Obscuritas. Denne gang tager jeg, Louise Lindblad, på en rejse i dødens ritualer. Døden har altid været en del af livet. Mennesker har til alle tider skulle tage afsked med dem, de elsker. De har skulle finde en meningsfuld måde at udskille de døde fra de levendes verden. Men hvordan?

Flemming Kaul: Så går vi ellers op på højdedraget i Hareskoven, og så må vi jo se, hvad der kommer her.

Louise Lindblad: Vi starter ved begyndelsen, i stenalderen. I Hareskoven nord for København findes flere gravkamre fra Danmarks ældste periode, og i 1981 gør Nationalmuseet og arkæolog Flemming Kaul et mystisk fund. I et af dem i en stendysse ligger der knogler fra fem børn og fem voksne, som er blevet begravet en gang for fem tusind år siden. Men børnenes kraniekalotter mangler, og kun en lille del af knoglerne ligger i graven. Så hvor er resten?

Flemming Kaul: Ja, vi står og kigger ned i et hul. Det er der, hvor kammeret har været, og det er her, hvor knoglerne lå, og vi gravede det selvfølgelig omhyggeligt ud, fik taget knoglerne op, indmålt dem, lagt dem i poser og så... Vi havde allerede en ide om det, da vi havde gravet ud. Men så får man jo en antropolog til at se på knoglerne og undersøge, hvad de hørte til, og det var nok det mest spændende resultat. Da vi havde fået analyseret knoglerne, så få dokumenteret, hvad det egentlig var, der var blevet begravet herude i Hareskoven for over 5000 år siden.

Louise Lindblad: Hvad var det, der var blevet begravet?

Flemming Kaul: Ja, det var jo. Det var jo selvfølgelig mennesker, men der manglede noget. Det så ud til, at der er mindst 10 individer. Og de fem af dem, det var voksne, og de fem af dem var børn. Børnenes alder kunne man ud fra tænder sige var fra var 3, 4, 5, 6 og 13 år. Så det var det, det var. Det var jo fint, men der var altså bare det mærkelige ved det, at der var næsten ikke nogen lange ben knogler, og der var næsten ikke noget af selve kraniet. Men til gengæld var de fleste individer, især børnene, repræsenteret ved en knogle eller nemlig deres underkæber. Så vi fik gravet barneunderkæber og ikke så meget andet fra børnene. Man kan sige, at der var alt, alt for få arme og ben til de 10 mennesker, der er begravet her. Og det var meget, meget mærkeligt, at der altså mangler en masse, som man må jo have gjort noget ved de døde. Vi kan kalde det for rituel omgang med knogler.

Louise Lindblad: Og inden vi skal tale mere om, hvad der kan være sket med de her manglende dele, vil du så ikke, Flemming, beskrive hvor i Danmark vi står og hvordan her ser ud her i dag, hvor vi er her?

Flemming Kaul: Ja, vi står i Hareskoven, vest fra København og på nogle dejlige højedrag. Ja dejlige, for det er en skøn, skøn forårsdag og bøgen er... Ja, nu ... sagde jeg, bøgen er ikke sprunget ud? Men der er altså nogle steder i det i det lave, at det er lige ved at komme nu. Men indtil bøgen er sprunget ud, så er der jo fra bakkedragene her ved Hareskoven faktisk en vid udsigt, hvor man, ja, hvis man kiggede ordentligt efter eller, så ville man måske kunne se næsten ind til rådhusårnet i København. Men om par dage, så er den store udsigt slugt fordi, så er bøgen sprunget ud. Vi ser ned til nogle af husene i Hareskov by, og vi ser, ja, så ser vi bare udstrakt skov. Der er en lille sø hernede bagved. Og så står vi jo ved to dysser. Opført i stenalderen omkring via 3300 3400 før Kristus. Det er altså 5000 år gamle monumenter, der ligger her. En langdysse, der er meget fint bevaret og så det her kammer, denne her dysse, der ikke er så godt bevaret, men som til gengæld havde et fantastisk velbevaret begravelseslag, som vi udgravede for nogle år siden.

Louise Lindblad: På bopladserne. Ikke langt fra hvor vi står, har stenalderbønderne en gang haft deres liv og dagligdag.

Flemming Kaul: På det tidspunkt, da dysserne blev bygget, der har vi nok... Ja, der har landskabet jo været under forvandling. Fordi fra at være skov, ja, nu står vi jo i en skov - i en

bøgeskov - men i stenalderen der var bøgen slet ikke indvandret, så det har været en såkaldt egeblandingsskov. Men det har jo været ved at åbne sig, fordi dysserne er bygget af de første bønder, og det er egentlig... Dysser og jættestuer er egentlig vidnesbyrd om, at nu er man blevet fastboende bønder, og så bygger man blivende monumenter, hvor slægten og de døde kan blive knyttet til landskabet. Nu bor man fast her, og her ligger vores forfædre begravet. Færdig.

Louise Lindblad: På markerne omkring husene har de dyrket spelt, byg og enkorn, og da det årlige mirakel havde fundet sted, da solens kraft havde givet spiring og vækst, blev kornet høstet med segl, som bestod af skarpe flint flækker, der var sat i et træskaft. Fra markerne har de haft frit udsyn til stendysen, hvor deres døde lå, tæt på de levende.

Flemming Kaul: Så man kan sige, at dysser og jættestuer hører med til, hvad skal vi sige, landbrugspakken, hvor de første bønder bliver begravet i dysserne, når landbruget har etableret sig for alvor. Så der har været pletter med skov, men der har også været nogle marker, som blev dyrket, og hvor man kunne se dysserne fra markerne og markerne fra dysserne. Så de døde og de levende ligesom kunne kommunikere med hinanden.

Louise Lindblad: Vi kan ikke vide det, men vi kan forestille os, hvordan de fem gravlagte børn engang har haft en barndom heromkring, da de endnu hørte til de levendes verden. Jeg forestiller mig, at den seksårige var en dreng. Måske har han hjulpet lidt til på markerne. Måske skulle han om få år have været i mesterlære hos sin far. Men så langt nåede han ikke. Den her 6-årige dreng er død. Og hvad er hvad har hans familie eller landsbyen gjort med hans døde krop sådan som det første?

Flemming Kaul: I nogle tilfælde, så har man nok taget den døde og lagt dem op på nogle store fælles rituelle samlingssteder, hvor man har gravet nogle grøfter, store cirkulære grøfter og så inde på midten, der kan man lægge de døde til afkødning. Det er den ene mulighed, men den anden mulighed er også bare, at man lægger den døde ind i dyssens kammer, og nogle gange så kan man lægge nogle lerkar ind sammen med de døde som en slags gravgaver. Og så kunne man jo så tro, at der ikke sker mere. Men man kan sige, at nu er historien først begyndt for den lille drengs knogler. Fordi efter nogen tid... Vi siger, han ligger inde i dyssen. Efter nogen tid, så er knoglerne ved at rådne bort, og så skal der ske noget.

Louise Lindblad: Tre voksne fra landsbyen er trådt ind af indgangen til stendysen, i grænselandet mellem de levende og de døde. De har sat sig ved siden af de to døde børn. Den treårige pige, som for nylig er blevet lagt ind til afkødning, og den 6 årige dreng, som har ligget her siden sidste forår. Med sig har de vand og et kar. Det kan være, at de synger, mens de vasker drengens knogler helt rene. De nusser om ham, ærer ham.

Flemming Kaul: Så tager man lårbensknoglerne og man tager selve kraniet, men lader underkæben ligge. Det er som om, at det er vigtigt. Det har vi set... Det ser vi flere andre steder over hele Europa, at man splitter selve kraniekalotten og underkæben ad. Det er som om det her

stakkels barnehoved det skal splittes i to. Så tager man kraniet og de lange lemmeknogler og dem lægger man i nærheden. I nærheden er der dette her store grøfteanlæg, hvor man samles. Og det er sådan, at vi regner med at en dysse og en jættestue det er... Hvad skal man sige, beregnet til en lokalt stammeområde, hvorimod de store grøfteanlæg. Det er mere regionale samlingssteder. Man kan sige at dyssen er lokale samlingssteder også for de døde og de her grøfte anlæg af de regionale samlingssteder. Der går man hen og mødes med nogle andre mennesker, og dér lægger man, i grøfterne, knoglerne af vores lille dreng, de lange lemmeknogler og kraniet. Men underkæben, den ligger altså her i dyssen.

Louise Lindblad: Hvorfor skal den her dreng skilles ad?

Flemming Kaul: Det kan være lidt svært for os at forestille os, hvorfor man splittede knoglerne ad i stenalderen, men det er altså, ser det ud til, en vidt udbredt skik over hele Europa. Selvfølgelig er der undtagelser. Der er også nogle, der får lov til at være, om man så må sige, hele i døden. Men det er meget, meget almindeligt fra Frankrig, Tyskland, England, Skotland, fra Gravene man kender der, og når der er knogler bevaret at når kødet er bortrådneth, så skal de døde splittes ad, og det må have en eller anden højere mening. Jeg forestiller mig, at stenalderens folk de syntes, det var rigtigt og vigtigt, at man tog sig af de dødes knogler. Det ville give god lykke, hvis man gjorde noget med knoglerne. De skulle ikke bare have lov til at ligge. Man skulle gøre noget mod dem.

Louise Lindblad: Der findes få spor efter børns liv i stenalderen, men ét sted er børnene meget synlige, og det er i gravene.

Flemming Kaul: Måske kan vi forestille os, at når man er særlig interesseret i børn og at gøre noget med børnenes knogler, så kan det være fordi de fornemmede, at der var, hvad skal man sige, en ubrugt livskraft tilbage i børneknoglerne, som kunne komme tilbage til de levende, når man gjorde noget med knoglerne, når man passede godt på knoglerne, og også når man bærer rundt med knoglerne fra den lokale dysse til det regionale samlingssted. Så bliver de dødes knogler, når de bliver splittet, de går ligesom ind i et større samfund, fra den lokale stamme til den store regionale stamme. De døde bliver ligesom splittet ad og går op... Skal vi se en højere fælles stammeenhed et andet sted? Måske er det fordi de skal gå op i et eller andet, men skal man sige, højere universel eksistens som en stor fælles sjæl, der måske i sidste ende kommer op i solen eller bliver solen eller kan rejse i solens stråler? Vi skal tænke på, at når man, ja, overalt i stenalderens Europa har nogle mærkelige skikke, hvor man går rundt og flytter knogler rundt, der er det jo ikke sådan noget som i forbindelse med, hvad vi opfatter som ligskænderi. Tværtimod. De har jo følt, at de gjort det rigtige. At de ærede de døde, at de respekterede de døde, at det gjorde noget godt sammen med de døde, når man splittede underkæbe og kranie ad på børnene, som så måske havde en særlig magisk kraft, fordi de var børn og ikke havde levet livet fuldt ud.

Louise Lindblad: Ja, for i nutidig kontekst, så er vi jo vant til, at man brænder eller begraver mennesker hele og man lade dem hvile efter de er blevet begravet, og det lyder jo sådan lidt, det

du fortæller, i nutidig kontekst lidt morbidity, eller sådan, det leder tankerne hen på noget usømmelig omgang med lig at sådan splitte dem ad. Men det er ikke det, det har drejet sig om.

Flemming Kaul: I stenalderen har det jo først og fremmest drejede sig om netop at respektere de døde, og der har man altså lært, at det gør man bedst ved at udføre ritualer med de dødes knogler. Og er er noget, der vil være godt også for fremtiden. Måske, det jo de første bønder, er det også godt for landbruget, at man gør dette her med de dødes knogler. Vi ved, at man ved jættestuernerne og ved dysserne, der har man ofret lerkar. Så på en eller anden måde, så har man alligevel prøvet at... Selvom ligene, om man så må sige, er splittet, så er det alligevel som om man har kommunikeret med de døde på mange forskellige måder og noget at den kommunikation i det døde. Det er altså at tage knoglerne og gøre noget med dem. Og så er der altså en eller anden forbindelse til et sjæleligt aspekt med det døde. Det ser ud til, at fra jættestuernes vedkommende, ja, det ved vi også fra jættestuer i Irland, da skinner solen ind i kammeret omkring midvinter solopgang.

Louise Lindblad: Og hvordan kan solen skinne ind i et kammer, hvor der kun er en lille åbning?

Flemming Kaul: Jamen det er jo netop det, der er det sjove, at man kan se at gangen den vender en bestemt retning, og det kan det jo kun gøre nogle bestemte solopgange, når det er en ganske, ganske snæver gang og de fleste jættestuegange i Danmark de vender mod syd øst, så kan solen skinne ind. Og et sted i Irland, der er vi helt sikker på den er god nok, fordi der er en helt særlig designet lyskanal over gangen indtil kammeret 16 meter igennem højen, hvor solen lige skinner ind omkring den 21. december solopgang. Så der er noget der skal rejse igennem solens stråler inde i jættestuen, og jeg forestiller mig, at de her opløste mennesker også har nogle sjæle, der på en eller anden måde er gået op i en højere enhed, hele stammen, hele slægten og de rejser måske gennem solstrålerne, der kan komme ind i jættestuekammeret og gøre godt for de levende. Så man kan egentlig sige, at hvis man behandler de dødes knogler godt, må man også godt splitte dem ad, så kan man måske få en forbindelse med de døde sjæle på bestemte tidspunkter af året. Ja, og når man så har den forbindelse, så kommer de dødes sjæle tilbage i jættestuernerne. Måske kommer de også hen på de store samlingsanlæg. Det kan være, man kan få de døde sjæle til at komme flere steder.

Louise Lindblad: Solen skinner rigtig fint lige nu. Den varmer faktisk mit ansigt en lille smule.

Flemming Kaul: Lidt. Ja, og det varer ikke længe, så begynder kortet at vokse rigtig meget, og så kommer der en ny høst. Måske fordi de altid har æret de døde på en eller anden måde.

Louise Lindblad: En af sprækkerne til stendyssen skinner solens stråler. En gruppe fra landsbyen er her hver midvinter og midsommer for at tiltrække de døde sjæle. De er her, når solen står højest, og når solen står lavest på himlen. En livgivende cyklus. I dyssen ligger den 6-årige drengs underkæbe og lidt andre af hans knoglerester. Resten af ham er blevet brugt i ritualerne ude ved det store regionale samlingssted med det formål, at hans sjæl skulle blive en del af den store ånd.

Hans far og de andre bønder håber nu på at kunne tiltrække ham og de andre forfædre ved at ofre mad i store lerkar. Da duften begynder at sprede sig omkring storstensgraven rammer solens stråler farens ansigt, og han ved, at hans drengs sjæl har fundet vej.

Flemming Kaul: Og så beder man sikkert en bøn til de døde sjæle, til forfædrenes ånder om, at solen vil skinne og give nye gode afgrøder og over, ja, de tidlige bønders marker. På den måde bliver sjælelære, mærkelige knogle ritualer. Det går op i en højere enhed, der i virkeligheden vil sikre stammens overlevelse og frugtbarhed over markerne.

Louise Lindblad: Så den 6-årige dreng er blevet en del af noget større. En større fællesskabsånd, som måske kan rejse gennem solens stråler.

Flemming Kaul: Ja, jeg vil tro, at vores 6-årige dreng hans knogler har haft stor betydning for de levende, og hvis de gjorde det rigtige med hans knogler, så var det nok at hans sjæl kunne rejse i solens stråler herved til dyssen, og man kunne, om jeg så må sige, bede en bøn og bede ham og de døde sjæle om godt vejr og liv på jord og liv til markerne. På den måde, så går det hele op i en ja højere helhed. Enhed.

Louise Lindblad: Jeg tænker sådan, at i dag så lever de døde jo nok i høj grad videre på sådan et individniveau. Vi mindes typisk en specifik person. Hvorfor var det vigtigt at de døde sjæle skulle blive til en enhed?

Flemming Kaul: Stenalderens samfundene var sikkert meget forskellige fra vores. Jeg tror ikke, at individet har den samme betydning for stenalderens folk. Det er også sådan, at selvfølgelig har der været høvdinge - der har været nogle mænd med mere magt end andre. Der var nogle, der skulle lede det fantastiske jættestuebyggeri - selvfølgelig har der været ledere, men på en eller anden måde. Det enkelte individs betydning har ikke været på samme måde, som vi forstår det i dag, hvor det er vigtigt, at den døde forbliver som individ, hvor vi tænker på det som individ. Men i stenalderens tankeverden, der er det måske, at man er gået op i en højere sjæl. Det er der jo også nogen, der kan forestille sig i dag, at sjælen - at individet - forsvinder egentlig efter døden, eller man går ud i en stor intethed. For eksempel i hinduismen er der en hel anden forståelse af individet i forhold til verden. Så det er måske nogle gange, også i den vestlige verden, med den meget centrerede tanke om individet og om hvordan man tænker på sig selv, som projekt, at det er det, der er det vigtigste. Men for de første bønder har det jo lige så meget samfundet, landbruget, det daglige arbejde, liv og død, slægtens fortsættelse - det var det, der var hele projektet. Der sker noget i slutningen af stenalderen, fordi der holder man op med at begrave i dysser og jættestuer. Ja, faktisk så kaldte arkæologerne disse dysser og jættestuer for kollektive grave, netop fordi individet ikke er så markant. Men henimod slutningen af stenalderen, så sker der noget. Der kommer måske nogle andre folk, der vandrer ind, og vi får små gravhøje med enkeltgrave. Vi kalder det også for enkeltgravskulturen, og der har vi jo en hel anden opfattelse af individet, når der ligger en person med sin stridsøkse i en grav, færdig. Så der er sker et eller andet i hele, ja, hvad skal man sige, menneskesynet sjælesynet, livssynet. I løbet af stenalderen hvor jættestuerne og dysserne på en eller anden måde repræsenterer noget af det første - noget oprindeligt, som vi

næsten ikke kan kende mere. Men det er jo så spørgsmålet, om vi ikke kan kende noget af det alligevel, når vi begynder at tænke lidt nøjere over det.

Louise Lindblad: Hvad tænker du på her?

Flemming Kaul: Umiddelbart så føler vi måske, at den ide med at splitte de dødes knogler ad, det er meget, meget fremmed og svært at fatte, når vi nu er så vant til at være totalt individorienterede i forbindelse med gravene. Men hvis vi nu tænker os lidt om, så er der jo for eksempel inden for den katolske kirke, der er der relikvierne, helgenknogler som bliver splittet ad og delt ud på mange forskellige kirker, fordi der er en særlig styrke og magi og kraft i knoglerne. Den katolske kirke i Danmarks vigtigste helgen, Sankt Lucius, det er en kranie kalot uden underkæbe, og den ærer man og respekterer, og det er det allerfineste den katolske kirke har i Danmark. Så på den måde, så lever de mærkelige kranieritualer altså også hos os videre i nutiden. I Britannia indtil 1800-tallet, der samlede man knoglerne sammen i et benhus. At der er gravet på gravpladsen, men man når de var rådnet væk, så samler man knoglerne inde i et benhus. Lårbenene for sig og kranierne for sig. Og der er klager fra præsterne over, at de nærmest halv hedenske folk i Britannia, de gik ikke ind i kirken om søndagen for at høre på præsten. Det klager præsterne over. Nej, de går lige ind ved siden af, til benhuset, og så sidder de og tilbeder deres forfædres knogler og kommer slet ikke til at høre, hvad præsten siger. Og når præsterne brokker sig over, at der er noget galt. Så er det sikkert rigtigt, at de har gjort sådan. Der er endda fra Britannia små trækasser, hvor man kan gå ind i benhuset og hente, ja, bedstemor eller bedstefar eller oldefars kranie og tage med hjem. Og vi ved, at det gjorde man. Så tager man lige før juleaften - der er selvfølgelig navn på kraniet, der er orden i sagerne - og så tager man kraniet i den lille særlige hellige transportkasse, og så tager man kraniet med hjem og sætter det ved bordet, når man spiser mad sammen juleaften. Så er hele familien samlet. Se det kraniekult, der vil noget. Men det er jo ikke, igen, usømmelig omgang med lig. Tværtimod. Det er noget, hvor man kan mødes med de døde rent fysisk.

Louise Lindblad: Så den dybere mening med at flytte rundt på knoglerne fra de døde. Det det handler om at ære de døde. Det handler også om at kommunikere med dem.

Flemming Kaul: Det er nok slet ikke så mærkeligt alligevel, at forstå hvorfor man har de her. Eller havde de her mærkelige knogleritualer, hvor man splitter kranierne ad, er underkæbe og dér og kraniet kalotter dér? Det er nok slet ikke så mærkeligt, fordi det er bare en måde at kommunikere med de døde på, være sammen med det døde på, sørge for, at de døde, når man kommunikerer med dem, kan videregive en eller anden livskraft, der måtte være tilbage i knoglerne, videregive det til de levende, men samtidig også markere, faktisk, en respekt for de døde, for man tager sig godt af de døde, når man gør de rigtige ting med kranierne. Det er altså slet ikke noget med ligskænding eller usømmelig omgang med lig, tværtimod. I stenalderen og mange steder helt op til vores tid, der har det været det allervigtigste, at, jeg vil næsten sige, pleje og ære og, ja, man kunne næsten sige hygge sig med de dødes knogler, for på den måde så respekterede man forfædrene. Men forfædrene og deres ånder kunne til gengæld, skal vi sige, som bonus den anden vej, måske sørge for, at solen vil skinne over markerne, og der vil komme liv og vækst på jorden.

Fortæller: Du har nu lyttet til begyndelsen på en rejse i dødens ritualer. I de tidligste tider af Danmarks historie fik en 6-årig drengs knogler et langt rituellet efterliv, og han sjæl en meningsfuld og vigtig videre færd. Gennem solens stråler kunne han år efter år varme sin fars kind, når han høstede på marken og i fællesskab med de andre døde sjæle give liv og kraft til jorden.

Louise Lindblad: Obscuritas er produceret af Louise Lindblad for Vores Tid med støtte fra William Demant Fonden. Redaktør er Rikke Caroline Carlsen. Du kan finde flere podcast om historie ved at søge på Vores Tid i din podcastapp.

[Vores Tid – Nationalmuseets Mediehus](#)

[Obscuritas 2:1 Børneunderkæberne i Hareskoven](#)

Produceret af Louise Lindblad for Vores Tid